

Талалабаларда Ислоҳатларга Дахлдорлик Фазилатини Шакллантириш

Дилдорахон Қобиловна Маликова

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика
фанлари илмий-тадқиқот институти, мустақил изланувчи
e-mail: soul_db@mail.ru

Аннотация: Мақолада талабаларда ислоҳатларга дахлдорлик фазилатини ривожлантиришнинг аҳамияти, шу билан бирга буюк мутафаккирларнинг ҳаётий тажрибаларидан дахлдорлик туйғусига оид мисоллар келтириб ўтилган. Келажакимиз бўлмиш ёшларда ислоҳатларга дахлдорлик туйғусини шакллантириш методлари муҳокама этилади.

Калит сўзлар: дахлдорлик, маънавият, тарбия, маърифат, фазилат, одоб- ахлоқ.

Forming the Virtue of Involvement in Reforms in Students

Dildorakhan Kabilovna Malikova

Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori
Niyoz, independent researcher
e-mail: soul_db@mail.ru

Abstract: The article highlights the importance of developing the quality of involvement in reforms in students, as well as examples of the sense of involvement from the life experiences of great thinkers. Methods of forming a sense of belonging to reforms in young people, who are our future, will be discussed.

Key words: Relevance, spirituality, education, enlightenment, virtue, ethics.

Ўсиб келаётган авлодда ислоҳатларга дахлдорликни шакллантириш, уларнинг ижтимоий фаолликка, мафкуравий курашчанликка рағбатлантиришнинг илмий-педагогик ечимларини яратишни тақазо этмоқда. Шу боис талаба ёшларимизни мамлакатимизда бўлаётган ўзгариш, ҳаёт, ислоҳатларга нисбатан дахлдорлик фазилатини шакллантириш, турли таҳдидларга нисбатан доимо огоҳ бўлиш, асл кадриятларни кадрлаш, миллий маданиятни “оммавий маданият” дан ажратиб олиш ва шу орқали инсон маънавияти ҳамда дунёқарашини шакллантиришни ижтимоий-педагогик таҳлил қилиб, илмий асослаш долзарб вазифага айланди.

Ҳар бир миллат ўзига хос хусусиятлари ва менталитетига эга экан, аждодлар миллий, маънавий мероси тараққиёт ва истиқбол учун асосий манба ҳисобланади. Ўз негизлари асосида ривожланиш йўлидан бормайдиган миллат истиқболда, ўзлигини йўқотади¹. Бунда, миллатнинг ўз негизларига таяниб ривожланишини ҳисобга олиш, амал қилиш зарур. Дахлдорлик туйғуси билан яшайдиган инсонлар ўзларидаги

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. И.Эргашев таҳрири остида., 2005.

маънавий фазилатларни бошқаларга ифода этишга қодир бўлади². Улар ўзларидаги бор ижобийлик ва эзгу сифатларни бошқаларга ифода этибгина қолмай, маёқ каби уларнинг қалби, руҳияти ва тафаккурини маърифат зиёси билан ёритади.

Халқаро ташкилотлар, жумладан, Шанхай ҳамкорлик ташкилотлари, БМТ Хавфсизлик Кенгаши, дунёнинг етакчи илмий-тадқиқот ҳамда таълим муассасаларида олиб борилаётган тадқиқотларда дахлдорлик, огоҳлик, хушёрликни ошириш масалалари етакчи ўринни эгайлайди.

Мамлакатимизда ёш авлоднинг жисмоний, интеллектуал ва ахлоқий жиҳатдан камол топишига кўмаклашиш, уларни қонунларга, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш каби устувор йўналишларни кенг тарғиб қилишга қаратилган тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича, Ҳаракатлар стратегиясида “жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислоҳатларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш”³ каби устувор вазифалар белгилаб берилган. Натижада ёшларимизни ён атрофда юз бераётган воқеаларга дахлдорлик ҳиссини ошириш, тинч-осойишта ҳаётимизга хавф туғдириши мумкин бўлган тажовузларга қарши изчил кураш олиб бориш бўйича талабаларда ислоҳатларга дахлдорлик фазилатини ривожлантириш бўйича назарий методик ишлар такомиллаштирилади.

Фуқаролик жамиятини қарор топтириш халқимизнинг маънавий фазилатлари юксалишига боғлиқ. Бирок глобаллашув шароитида маънавиятга қарши таъсир қилувчи улкан муаммо юзага келмоқда. Терроризм, миссионерлик, диний экстремизм, “оммавий маданият”, гедонизм, эскапизм, дауншифтинг, лақайдлик, бефарқлик, ахборот хуружи ва оиланинг глобал инқирози каби иллатларнинг пайдо бўлаётгани шулар жумласидан. Уларнинг барчасига ёшлар тарбиясидаги камчиликлар, маънавиятнинг қашшоқлашуви сабаб бўлмоқда. Фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида дахлдорлик тарбиясига етарли даражада эътибор қаратмаслиги оқибатида шундай жараён юз бермоқда.

Ана шундай глобал инқирознинг мамлакатимиз ёшларига таъсири мавжуд ва бунини ўз вақтида англаб олиш ўта муҳим. Мана шунинг учун ёшларда лоқайдликка қарши дахлдорлик талаб этилади.

“Дахлдорлик” тушунчаси умумий лексик маънода “Ўзбегим Дастурлари” таҳририда “ким”иғига қарамасдан”, “сўзида турмоқ”, “тегишли бўлиш”, “эътиборга, назарга олиш”, “юз-хотир қилиш, юзидан ўтолмаслик”, “ўз эҳтиромини тасдиқламоқ”, “Ўзини ҳурмат қилмоқ”, “ҳурмат қилмоқ”, “ҳар томонлама ҳурмат қилиш”, “ҳурматли бўлиш” шаклларида⁴, инглиз тилида эса бу тушунча *complicity*⁵, *participat*⁶ сўзлари орқали “бирга қилиш”, “иштирок”, “иштирок этиш”, “қатнашчи” маъноларида келади.

Дахлдорлик жиноят ҳуқуқи соҳасида кенг фойдаланиб келинади, яъни, “жиноятга дахлдорлик” тушунчаси мавжуд. Ёки бир нарсани бошқа нарсага, бирор кишининг бошқа кишига нисбатан таъсир кўрсатиши дахл дейилиши, масалан, бир давлат иккинчи

² Лукмони Ҳакимдан ўғлига 365 ўғит., 2016.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 6-сон

⁴ “Ўзбегим Дастурлари” электрон луғат дастури

⁵ Инглизча-ўзбекча луғат. 15000 сўм. (Тузувчилар: Ғ.Раҳмонов, А.Аъзимов, Д.Кидирбекова). –Т.: “Talqin” нашриёти, 2014. - Б.62

⁶ Инглизча-ўзбекча луғат. 15000 сўм. (Тузувчилар: Ғ.Раҳмонов, А.Аъзимов, Д.Кидирбекова). –Т.: “Talqin” нашриёти, 2014. - Б.63

давлатга, ёки бир кишининг бошқа киши ҳаётига дахл қилиши шаклларида қўлланилади.

Русча-ўзбекча луғатларда дахлдорлик (относящийся) – таллуқлилик, тегишлилик, дахл қилмоқ, тааллуқли деган маъноларда берилган. “Дахлдорлик” тушунчасининг моҳиятини очиб берувчи сўзлардан бири – муҳохола бўлиб, араб тилида “аралашини”, бирор ишга аралашувини билдиради. Дахлдорлик фазилатининг зидди бўлган лоқайдлик, эгоцентризм, эскапизм, дауншифтинг ғояларини тарғиб қилувчи тушунчаларни киритиш мумкин.

Лоқайдлик тушунчаси араб тилида бўлиб, аҳамият, эътибор бермаслик, бепарволик, қизиқмаслик, бефарқлик маъноларида келади⁷. Инсоният бошига узоқ-яқин тарихда қанча кулфат, қасофат тушган бўлса, одамларнинг ўз ҳаётига, тақдирига лоқайдлиги, бепарволиги сабаб бўлган.

Эгоцентризм (лотинчада ego- мен centrum – марказ, ўрталик) манманлик ва худбинлик (эгоизм)нинг юқори даражаси бўлиб, у шахснинг фақат ўз қизиқиш доирасида боғланиб қолиш, бошқаларнинг фикри билан ҳисоблашмай, фақат ўз фикрлари ва шахсиятини юқори қўйишдан иборат ҳислати⁸.

Эскапизм (инглизча escape – қочиш, яшириниш, зоҳидлик, тарки дунёчилик) ёки одамнинг кундалик ҳаётдан ўз ҳаёллари дунёсига бош олиб кетиши. Одамнинг реал ҳаётдан қочиши, одамлар билан келиша олмаслиги, қўпинча йирик ўзгаришлар, ислохотлар даврида учрайди. Эскапизм фаол ва пассив шаклларда учрайди. Фаол эскапизмда одам кино кўришга, ўйинга ружу қўйиши, алкоголь, наркотикларга, медитацияга берилиши бунга мисол бўлиши мумкин. Пассив эскапизмда эса, одамнинг узлатга чекиниши, одамлар орасида яшаб туриб, жамият қадриятларига, мамлакат ҳаётига қизиқмай, муаммоларига бефарқ, дахлдорлик ҳиссидан бегона, ўз ҳаёлларига чўмиб яшаши мумкин.

Дауншифтинг (инглизча downshifting, автомобиль тезлигини пасайтириш, у ёки бу жараёни секинлаштириш, сушлаштириш) термин “ўзи учун яшаш”, “бошқалар билан боғлиқ мақсадларни рад этиш” фалсафасининг мақсадини ифодалайди. Дауншифтерлар жамият томонидан қабул қилинган қадриятлардан юз ўгирган, умумманфаатлардан, жамият фаровонлиги, тинчлиги каби қадриятлар учун меҳнат қилиш ўрнига ўзи учун яшашни устун қўяди.

Демак, дахлдорлик фазилати одамнинг ижтимоий мавжудот сифатидаги манфаатларидан келиб чиқиб, ўз функциясини бажариши ёки бажармаслигини белгилайди. Бугунги кунда лоқайдлик туфайли тиклаб бўлмас офат, жиноят, халокатлар содир бўлмоқда, дахлдорликни ҳар бир Ўзбекистонлик ёш йигит-қизнинг етакчи фазилатига айлантириш ўта муҳим ижтимоий-педагогик заруратга айланди.

Талабаларда дахлдорлик фазилатининг шаклланганлигини унинг намоён бўлиш тарзлари, шаклларига қараб қайд қилиш мумкин. Биз юқоридаги таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда, ушбу фазилатнинг намоён бўлишини кўрсатувчи диагностик индикаторларини ишлаб чиқдик.

Бугунги мафкуравий кураш авж олган бир шароитда ёшларда, хусусан ўтиш даврини бошдан кечи раётган, ҳаётда ўз ўрнини эгаллашга киришаётган, мустақил ҳаётга қадам ташлаётган олий таълим муассасалри талабаларида дахлдорлик туй-усини тарбиялаш муҳим ижтимоий-педагогик аҳамият касб этмоқда.

Талабаларда дахлдорлик фазилатини шакллантириш билан боғлиқ педагогик мақсадга эришиш, уларда ушбу фазилат талаб этаётган кўникма ва малакаларини

⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Икки томлик. М.: 1981, 436 бет

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. Э ҳарфи. -Т.:” Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти.

вужудга келтириш, тарбиялаш ва такомиллаштириш узлуксиз, босқичма-босқичли, мураккаб жараёнدير. Шу сабли дахлдорлик тарбиясини илмий асосда ташкил қилиш масаласи педагоглар малакасини ошириш тизими мазмунига ҳам ўзгартириш ва янгиликлар киритишни тақазо қилади.

Олий таълим муассасаларида олиб бориладиган маънавий-маърифий ишларни:

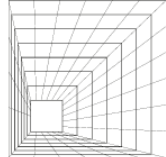
- расмиятчилик ва баландпарвозлик ҳолатларига йўл қўймасдан;
- кенг жамоатчилик вакиллариини жалб этган ҳолда;
- талабаларнинг қалби ва онгига етиб борадиган, уларнинг кайфиятини кўтарадиган;
- янги марралар сари илҳомлантирадиган;
- халқчил ва таъсирчан руҳда;
- янги ижодий кучларни, истеъдодли ёшларни жалб этган ҳолда ўтказишга алоҳида эътибор қаратиш вазифаси юклатилади.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, олий таълим муассасаларида таълим олаётган ёшларда дахлдорлик туйғусини ривожлантиришга оид маънавий-маърифий тадбирлар ўтказишнинг бой имконият ва шарт-шароитлар мавжуд. Ушбу тадбирларнинг мақсад ва вазифаларини белгилаш жараёнида талабаларда дахлдорлик туйғусини шакллантириш мақсадини киритиш ва шу мақсадга эришиш учун барча имкониятларни аниқлаб дахлдорлик фазилати шаклланганлик даражасини илмий мезонлар асосида ривожлантиришга катта эътибор қаратишимиз лозим. Биз талабаларнинг дахлдорлиги нафақат фикр, сўзда, балки амалий хатти-ҳаракатларда намоён бўлишга эришишни таъминлашга алоҳида эътибор қаратдик. Бу мақсадга эришиш, айниқса ҳозирги моддий ва маънавий кадриятлар уйғунлиги талаб этилаётган бир пайтда аксарият мамлакатларда моддий бойликнинг маънавий бойликка нисбатан устивор бўлиб бораётган бир шароитда олиб боришга тўғри келди. Шу муносабат билан, мамлакатимизда барпо этилаётган фуқаролик жамиятини янада мустаҳкамлаш мақсадиди ўзида фуқаролик жамияти аъзоларига хос етакчи фазилатлар бўлган дахлдорликни ривожлантириш, баркамол шахсни тарбиялаб етиштириш технологиялари ишлаб чиқилди. Бунда биз талабаларда ўз фуқаролик бурчларини чуқур англашга, ватанпарварликка, ўз Ватани, халқи, маҳалласининг бугуни, эртанги куни учун далдор деб ҳисоблашга ўргатишга алоҳида эътибор қаратдик.

1. Умуминсоний маънавий инқирознинг сабабларидан бири турли сабабларга кўра инсонларда дахлдорлик ва маънавий етуклик таъминламаганида, шунирнгдек, ижтимоий-педагогика шу пайтгача дахлдорлик масаласини ўз предметиға айлантира олмаганлигида ва бунинг натижаси ўлароқ, лақайдлик ва бефарқлик кенг тарқалаётгани намоён бўлади.

2. Бефарқлик ва лақайдлик халқимизнинг миллий тарбиявий кадриятларига бегона иллатлардир. Яъни қаерда дахлдорлик тарбиясига лоқайд қаралар экан, ўша ерда талабалар маънавияти ҳулқида дахлдорлик сусайиб, лоқайдлик, эгоцентризм, инглизм кучайиб боради. Биз фарзандларимизни ана шундай кишиларга айланиб қолишидан асрашимиз лозим.

3. Дахлдорлик фазилати ҳозирги ва келажак авлодларда мустаҳкам тарбияланиши ва ўзининг ишончли самараларини бериши учун тарбиянинг ушбу йўналиши олий таълим муассасаларида мақсадга йўналтирилган устивор тарбия йўналишиға айлантирилишини тақазо этади. Дахлдорлик тарбияси стратегиясини белгилашда олий таълим муассасаларида мавжуд педагогик, маънавий ва маърифий ресурсларни илмий педагогик ўрганиш, мазкур тизим муассасаларида маънавий-

маърифий ғоявий тадбирлар талабаларда дахлдорлик фазилатини шакллантириш бой имкониятлари мавжуд эканлигини кўрсатди.

4. Талабаларда дахлдорлик фазилатини шакллантиришда илмийлик тамойили алоҳида ахамият каб этади. Илмий технологик ёндашув тамойили биринчидан, илмий ютуқлар, яъни бугунги кунда ижтимоий-гуманитар фанлар эришган билимларни эгаллашлари, иккинчидан, ижтимоий-ғоявий ҳаётнинг барча соҳаларида дахлдорлик фазилатини ривожлантиришни илмий-амалий асосда ташкил қилишга замин яратади.

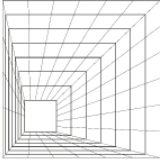
5. Дахлдорлик фазилатини ривожлантиришда витаген тажрибаларига таяниш, ҳаёт билан чамбарчас боғлаш орқали тарби ва тпълимнинг кундалик ҳаёт, Ўзбекистон халқининг “ Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари” ғоясини рўёбга чиқариш билан чамбарчас алоқаси таъминланди. Бу- дахлдорлик фазилатининг ҳаққанийлигини, ҳаётийлигини кўрсатди.

6. Олий таълим муассасаси, оила, маҳалла, турар жойлар, мактабдан ташқари муассасаларнинг ижтимоий ҳамкорлиги – дахлдорлик тарбияси самарадорлиги шартларидан бири эканлигини кўрсатади.

7. Талабаларнинг ёш, миллий, маҳаллий, руҳий, жинсий ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш ва тарбияланганлик мезонлари, даражаларининг амалиётга жорий қилиниши ҳам бевосита дахлдорлик фазилатини самарадорлик даражасини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами,2017 йил, 6-сон
2. Джураев Р.Х, Иноятова М.Э. “Истеъдодли фарзанд тарбияси”//Т.Н. Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти . Т.:2013 йил
3. “ Фазилатли авлод” 7-18 ёшли болаларни маънавий тарбиялаш бўйича методик тавсиялар. А.Қодиров, М.Қуронов.Тошкент, 2019 йил
4. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. И.Эргашев таҳрири остида., 2005йил
5. О.Бозоров «Миллий ғоя ва тарғибот самарадорлиги» «Маънавият» Тошкент-2018йил
6. Маликова Д.К. “Ёшларда мафкуравий иммунитет ва ғоявий курашчанликни шакллантиришнинг асосий жиҳатлари” XXI АСР – ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ЁШЛАР АСРИ мавзусидаги Республика илмий ва илмий-назарий анжуман материаллари 24 апрель 2021 йил
7. М.Шарифхўжаев. З.Давронов. “Маънавият асослари” Т-2006йил
8. Тўрабоева М.Р. Technology of development of students’ personal and creative competence on the example of pedagogical sciences // “European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences” Great Britain. 12/2020. Part 2.
9. Маликова Д.Қ. Ёшлар маънавиятини мустаҳкамлаш уларни ахборот хуружларига қарши туришга ўргатиш давлатимизнинг асосий вазифаси. “XXI асрада илм-фан тараққиётининг ривожланиш истиқболлари ва уларда инновацияларнинг тутган ўрни” мавзусидаги республика илмий 10-онлайн конференцияси материаллари 3

қисм, Tadqiqot.uz. Тошкент ноябрь/2019.3-қисм,

DOI:https://doi.org/10.267339/online_10/2019 йил

10. Шерманов Э.У. Мафкуравий кураш шароитида ёшларда дахлдорлик туйғусини шакллантириш.// “Оммавий маданият” – маънавият кушандаси. Республика илмий амалий конференцияси материаллари тўплами. – Т.:2013 йил